

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.12-2.01>

Карп'як О.О.

*здобувачка кафедри загальноправових дисциплін
Харківський національний університет внутрішніх справ*

ЕВОЛЮЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСИ» У СИСТЕМІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ (XVIII – XX СТОЛІТТЯ): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Як відомо, бурхливий розвиток капіталістичних виробничих і торгових відносин викликає потребу в удосконаленні бюджетного та фінансового законодавства й всієї правової системи. Саме даними аспектами характеризується історико-правовий етап становлення українського державотворення визначений для проведення наукового дослідження, адже саме даний період містить чимало аспектів вирішення тих проблем, які й сьогодні, на наш погляд, входять в числа найбільш актуальних. В першу чергу це відноситься до проблем правового регулювання фінансової діяльності держави, функціонування бюджетної системи та її правового забезпечення. Держава, будучи суб'єктом фінансового управління, видає закони, що регулюють фінансові відносини, встановлює податки, застосовує примусові заходи до порушників фінансових норм. Досліджуваний період – період становлення і розвитку бюджетного законодавства, державного контролю за виконанням бюджету, перших кроків до встановлення гласності бюджету, його достовірності та збалансованості. Це період грошових реформ, пов'язаних з розвитком грошової системи, з переходом до срібного, а потім золотого монометалізму, з появою кредитних квитків, формуванням вексельного законодавства, а отже, його дослідження матиме значну наукову та теоретико-прикладну цінність.

Стан дослідження. Проблеми, що є важливими як у теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення предмету дослідження

розглядалися у працях як сучасних українських та зарубіжних фахівців, авторству яких належать фундаментальні наукові дослідження, зокрема І. Бліоху, М. Фрідману, І. Табурно, М. Бржеському, П. Гензелю тощо.

В той же час, не дивлячись на сталий науковий інтерес до вказаної проблематики, опрацювання та виокремлення поняття «фінансів» у системі політико-правової думки з точки зору історико-правового аналізу в період XVIII – XX століття належить до молододосліджених тем.

Внаслідок чого, метою даної статі є дослідження та комплексний аналіз становлення поняття «фінансів» у системі політико-правової думки з точки зору історико-правового аналізу в період XVIII – XX століття.

Виклад основного матеріалу. У XIX столітті фінансове право ще не сформувалося як самостійна галузь права, що має свій предмет і метод регулювання. Норми, що регулювали фінансові правовідносини, входили в якості складової частини в цивільне право. Проте в другій половині XIX століття бурхливий розвиток капіталістичних виробничих відносин зумовив початок процесу виділення фінансового права в самостійну галузь права. Побічно про це свідчать і публікувалися в цей період окремих робіт з фінансового права, автори яких намагалися довести правомірність вживання самого поняття «фінансове право», визначити зміст нової науки і навчальної дисципліни. Після скасування кріпосного права і проведення «великих реформ» розвиток капіталістичних відносин призвів до

потреби в теоретичному обґрунтуванні та практичному становленні правового регулювання фінансової діяльності. В результаті термін «фінансове право» почав застосовуватися поряд з поняттям «фінансова наука», поступово витіснити його, відмежовуючи власне правову сферу від сфери економічної [1, с. 15].

Протягом дев'ятнадцятого століття фінансове право розвивалося в нерозривній єдності з відповідними розділами економічної науки, економічна складова домінувала в багатьох працях із фінансового права. Разом з тим, економічних факультетів в університетах не було, і фінансові дисципліни вивчалися на юридичних факультетах. Як зазначає професор К. С. Бельський, саме з середини ХІХ століття і протягом другої половини цього століття починається викладання фінансового права на юридичних факультетах університетів, утворюються кафедри фінансового права, публікуються перші курси лекцій і підручники, готуються кадри викладачів вчених в цій галузі наукових знань [2, с. 33]. Все це породжувало наукові дискусії про предмет фінансового права. В. А. Лебедев, наприклад, писав, що предмет фінансового права та фінансової науки однаковий, вони розрізняються тільки за способом розгляду предмета. Фінансове право розглядає свій предмет юридично-догматичним, а фінансова наука політичним шляхом. Навпаки, професор І. І. Янжул підкреслював відмінність між фінансовим правом і фінансовою наукою, вказуючи, що фінансове право вивчає на підставі досвіду, як держава видобуває в дійсності свої матеріальні засоби, а фінансова наука, на підставі даних фінансового права і законів народного господарства, виробляє загальні правила про те, як держава повинна добувати їх. Предмет дослідження в обох випадках один і той же – фінансове господарство, але способи дослідження різні. Фінансове право ставить своїм завданням юридично-догматичне вивчення фінансових законодавств, в їх історичному розвитку або сучасний стан, а фінансова наука вивчає їх вплив з економічної та юридичної сторони [3, с. 44].

Професор І. Т. Тарасов вказував, що позитивне фінансове право є ніщо інше як сукупність положень, що визначають державно-господарську сферу, а наука фінансового права є наукою про правові норми, що визначають сферу державного господарства». Відмінності в поглядах на сутність фінансових правовідносин приводили до того, що погляди дослідників на його визначення також не могли не відрізнитися. Так, наприклад, вже згадуваний професор В. А. Лебедев у своєму фундаментальному дослідженні стверджував, що фінансову науку складають наступні частини: огляд державних потреб, поняття про фінансове господарство і фінансові установи; огляд державних доходів і повинностей; виклад улаштування земського і общинного фінансового господарства; розгляд способів покриття надзвичайних їх потреб, тобто вчення про державний кредит тощо [4, с. 202].

Водночас, траплялися й інші позиції, зокрема в більшості підручників науку про фінанси необґрунтовано ділять на дві частини: вчення про витрати і вчення про доходи держави, але вчення про державні видатки впливає цілком з поняття про суть держави та її обов'язки, обумовлюється організацією держави, формою правління, організацією урядових установ, завданнями економічної політики та відноситься до державного та поліцейського права. Але, безумовно такий підхід викликав критику багатьох фахівців у сфері фінансового права, які вказували, що немає причини позбавляти повністю вчення про фінансовий аспект господарств, адже для успішного розвитку та функціонування держави потрібно не лише правильне збирання доходів, але і хороша організація фінансових установ і раціональне витрачання зібраних коштів.

Натомість, більшість дослідників представленої періоду, визначаючи предмет фінансового права, включали в нього відносини, пов'язані з державними доходами і витратами, з формуванням розпису доходів і витрат, а також структуру органів фінансового управління. При цьому поряд з інститутами,

які залишаються в структурі фінансового права і в наші дні, такими, наприклад, як державний кредит, державний бюджет, податки, розглядалися і державні промисли, організація телеграфу, пошти, монетної і залізничної справи, правовий режим розробки корисних копалин, використання державних земель і лісів тощо. Поряд з доходами, важливу роль в правовому регулюванні фінансової діяльності грають державні витрати.

Важливим аспектом фінансової діяльності був збір податків, що пояснювалося важливою фіскальною роллю оподаткування та активним пошуком його оптимальних форм. Жодна гілка фінансового законодавства немає такого важливого значення, як закони, що стосуються визначення та справляння податків, і жодна частина фінансової науки не володіє таким видатним практичним інтересом, як та, яка має своїм предметом дослідження підстави раціональної податкової системи [5, с. 308].

Інші дослідники вважали, що до складу предмету фінансового права варто включати лише державні збори та мито, оскільки мито встановлювалося як загальнодержавний спосіб наповнення скарбниці на підставі митного тарифу і митного статуту. При цьому характерною рисою митного законодавства, як і всього податкового права, була його нестабільність. Митні статuti, що визначали загальний порядок функціонування митної служби і встановлювали відповідальність за митні правопорушення, включаючи контрабанду, змінювалися не дуже часто. Але митні тарифи змінювалися навіть частіше, ніж ставки акцизів [6, с. 96].

Історичний метод, який застосовувався представниками історичної школи в юриспруденції, при наявності визначених недоліків мав і деякі переваги. Так, практично по кожному фінансовому інституту можна отримати докладні історичні посилання і вказівки, спираючись при цьому на першоджерела і найкращі наукові розробки того часу. Якщо у представлений історичний період така інформація могла здатися зайвою, то сьогодні вона набуває особливої цінності, оскільки з її

допомогою вдається заповнити численні прогалини, які виникають у зв'язку з недоступністю або втратою окремих джерел.

В цілому, характеризуючи роботи вітчизняних вчених з фінансового права другої половини XIX століття, можна відзначити, що предмет дослідження в них ще не був єдиним та чітко визначеним. Диференціація фінансової та фінансово-правової наук так і не змогла повністю звільнити предмет фінансового права від проблем економічних і політичних, а перший підручник представлений проблемам визначення фінансів навряд чи може бути віднесений до сфери юридичної літератури, так як його автор на основі правового матеріалу досліджує, головним чином, економічні категорії. Можливо саме за даних умов, в науці фінансового права правовий, політичний і економічний елементи нероздільні.

Висновки. Таким чином, варто наголосити, що термін «фінанси» етимологічно бере свій початок від латинського «*finis*», тобто кінець. У середньовічній літературі це слово вживали для позначення терміну сплати, а потім і для позначення документів, які доводять погашення боргу, якими закінчувалася угода. Згодом всякий примусовий платіж став позначатися цим же терміном, тому звідси і виник термін «фінанси» як примусовий платіж публічно-правової організації. Пізніше слово «фінанси» у німецькій політико-правовій літературі вживалося для позначення хитрості, лукавства, обману, вимагання, тому що стягнення платежів супроводжувалося вимаганням та утисками. Згодом негативне значення терміну зникло, і спочатку у Франції, а з кінця XVII ст. і в інших країнах під словом «фінанси» стали розуміти всю сукупність державних матеріальних відносин і як сукупність всіх коштів, наявних у розпорядженні держави – його доходів, витрат і боргів. До виникнення приватної власності колектив, що задовольняв індивідуальні та колективні потреби своїх співчленів, не мав потреби в фінансовому господарстві. Особливий характер фінансових правовідносин

проявляється в тому, що ці відносини примусові, адже без примусу побудувати фінансове господарство не можна, оскільки якщо зникає примус в даних відносинах, то зникає і фінансове господарство. Момент примусу «прово-

дить публічно-правовий союз, що організовує фінансове господарство і дані правовідносини, але в разі якщо публічно-правовий союз не в змозі застосувати примус, то він і не буде мати фінансового господарства.

Анотація

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному аналізу становлення та трансформації поняття «фінансів» у системі політико-правової думки з точки зору історико-правового аналізу в період XVIII – XX століття.

Автором за результатами проведеного дослідження акцентовано увагу на тому, що термін «фінанси» етимологічно бере свій початок від латинського «finis», тобто кінець. У середньовічній літературі це слово вживали для позначення терміну сплати, а потім і для позначення документів, які доводять погашення боргу, якими закінчувалася угода. Згодом всякий примусовий платіж став позначатися цим же терміном, тому звідси і виник термін «фінанси» як примусовий платіж публічно-правової організації. Пізніше слово «фінанси» у німецькій політико-правовій літературі вживалося для позначення хитрості, лукавства, обману, вимагання, тому що стягнення платежів супроводжувалося вимаганням та утисками. Згодом негативне значення терміну зникло, і спочатку у Франції, а з кінця XVII ст. і в інших країнах під словом «фінанси» стали розуміти всю сукупність державних матеріальних відносин і як сукупність всіх коштів, наявних у розпорядженні держави – його доходів, витрат і боргів. До виникнення приватної власності колектив, що задовольняв індивідуальні та колективні потреби своїх співчленів, не мав потреби в фінансовому господарстві. Особливий характер фінансових правовідносин проявляється в тому, що ці відносини примусові, адже без примусу побудувати фінансове господарство не можна, оскільки якщо зникає примус в даних відносинах, то зникає і фінансове господарство. Момент примусу «проводить публічно-правовий союз, що організовує фінансове господарство і дані правовідносини, але в разі якщо публічно-правовий союз не в змозі застосувати примус, то він і не буде мати фінансового господарства.

Ключові слова: фінанси, фінансова система, українські території у складі Російської імперії, державне управління, фінансова діяльність, фінансовий контроль, державне регулювання фінансів.

Karpiak O.O. The evolution of the concept of «finance» in the system of political and legal thought (XVIII – XX century): historical and legal analysis

Summary

The scientific article is devoted to the research and complex analysis of the formation and transformation of the concept of «finance» in the system of political and legal thought in terms of historical and legal analysis in the period of XVIII – XX centuries.

According to the results of the study, the author emphasizes that the term «finance» etymologically originates from the Latin «finis», ie the end. In medieval literature, this word used to denote the term of payment, and then to denote documents proving the repayment of the debt, which ended the transaction. Subsequently, any compulsory payment began to denote by the same term, so hence the term «finance» as a compulsory payment of a public organization. Later, the word «finance» in the German political and legal literature used to denote cunning, cunning, deception, extortion, because the collection of payments was accompanied by extortion and harassment. Subsequently, the negative meaning of the term disappeared, and first in France, and from the end of the XVII century and in

other countries, the word «finance» began understood as the whole set of state material relations and as the totality of all funds available to the state – its revenues, expenditures and debts. Prior to the emergence of private property, the team that met the individual and collective needs of its members had no need for the financial economy. The special nature of financial relations manifested in the fact that these relations are coercive, because without coercion to build a financial economy is impossible, because if coercion disappears in these relations, then the financial economy disappears. The moment of coercion “is carried out by the public-law union, which organizes the financial economy and the given legal relations, but if the public-law union is not able to apply coercion, then it will not have a financial economy.

Key words: finance, financial system, Ukrainian territories within the Russian Empire, public administration, financial activity, financial control, state regulation of finance.

Список використаних джерел:

1. Боголепов М. И. Финансы, правительство и общественные интересы. Санкт-Петербург : Изд-во О. Н. Поповой. 333 с.
2. Бутми Г. Итоги финансового хозяйства с 1892 по 1903 г. Санкт-Петербург : Тип. Министерства путей сообщения, 1904. 179 с.
3. Бух Л. К. О государственных финансах. Санкт-Петербург : Книгопечатня Шмидт, 1906. 86 с.
4. Дружинина Е. И. Южная Украина в период кризиса феодализма 1825 – 1860 гг. Москва : Наука, 1981. 215 с.
5. Мигулин П. П. Настоящее и будущее русских финансов. Харьков : Печатное дело, 1907. 389 с.
6. Шилль И. Современная теория финансов и влияние ее на финансовую администрацию в западноевропейских государствах. Санкт-Петербург : Тип. Э. Праца, 1860. 262 с.